

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

II. KÖT. — 10. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
MIGNET FERENCZ

A M. T. AKADÉMIA KÜLTAGJA FELETT.

TREFORT ÁGOSTON

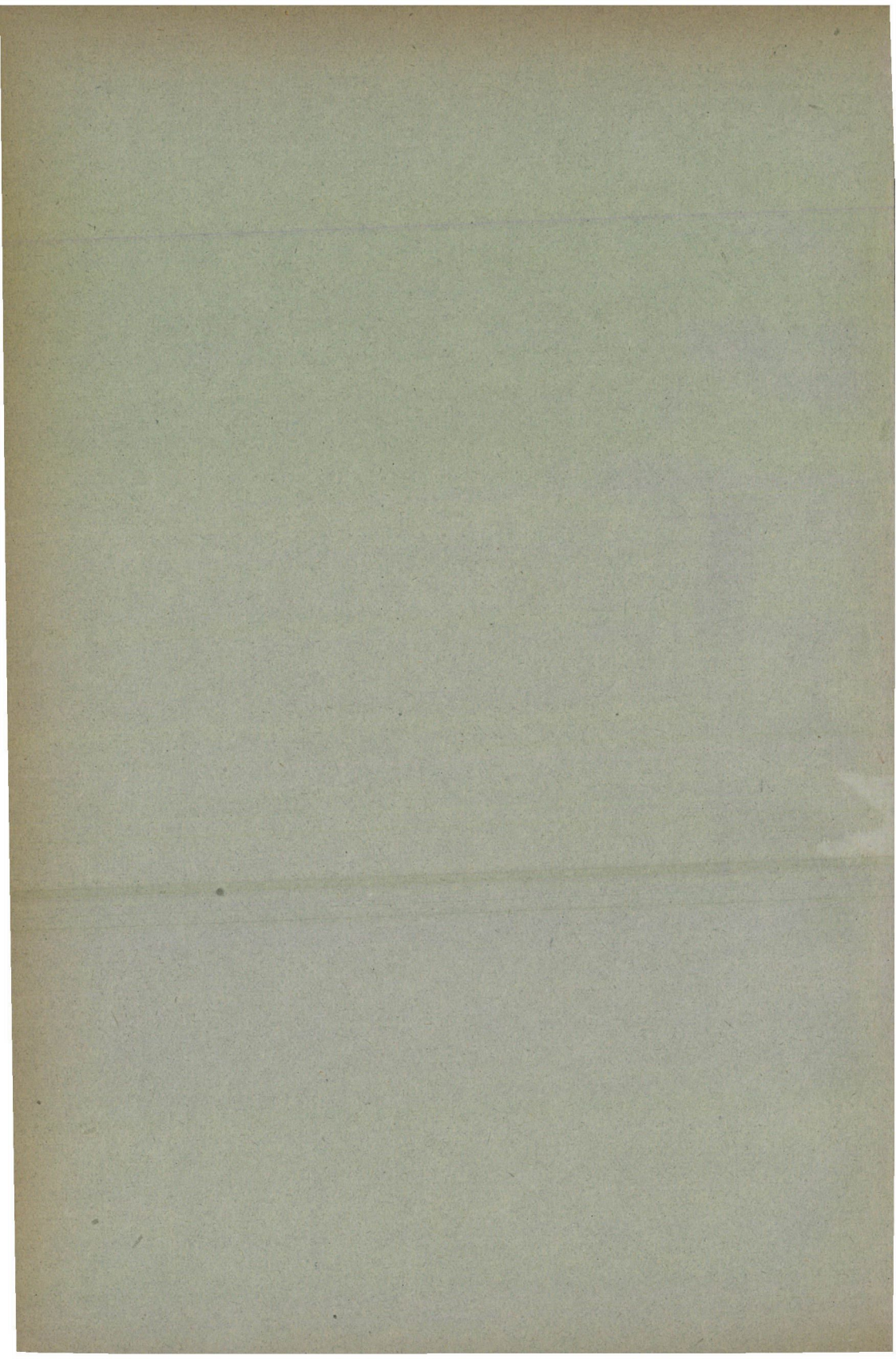
IGAZG. S TISZTELETI TAGTÓL

OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1885. JANUÁR 26-DIKI ÜLÉSÉN.

Ára 10 kr.

BUDAPEST

1885.

EMLÉKBESZÉD

MIGNET FERENCZ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÜLTAGJA

FELETT

TREFORT ÁGOSTON

IGAZGATÓ S TISZTELETI TAGTÓL.

OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1885. JANUÁR 26-DIKI ÜLÉSÉN.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1885.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

MIGNET ÉS MUNKÁI.

„A tudománynak nincs hazája, az egész világnak közös tulajdona az. Művelőit nem választják el egymástól az államok határai; s azok megértik egymást a nyelvek különbsége daczára. Polgártársak ők az eszmék birodalmában, nagy intellectuális társaságot alkotnak; ugyanazon törvények, az emberi szellem örök törvényeinek uralma alatt állanak; ugyanazon ezél s az általános igazság fölfedezése jelöli törekvéseik irányát; közös érzület, úgy szólván, a civilizáció hazafisága lelkesíti őket.“

Igy szólt Mignet, 1845. május 5-kén, az erkölcsi és politikai tudományok franciaországi Akadémiájában.

Igy érez és így gondolkodik a mi Akadémiánk is, mikor jeles külföldi tudósokat és írókat tagjai sorába választ.

Ezen kültagjaink egyik legjelesebbikét vesztettük el a múlt év márczius 24-ikén Mignet, a nevezetes francia történetíró és fényes író halálával.

Műveiről akarok szólani. Értekezésem, az adott körülmények között, emlékbeszédül is szolgál; a minthogy az emlékbeszédek ezen formájára épen Mignettől birunk remek példányokat. És valóban emlékéit legméltóbban úgy ünnepeljük, ha tudományos munkássága eredményeit méltatjuk.

I.

Mignet Ferencz — ki 1796-ban déli Franciaországban született, — miután iskolai tanulmányait kitűnő sikerrel befejezte, mint minden fiatal francia, a ki carrièret akar csinálni, Páris felé irányozta lépteit. Kezdetben a napi sajtónál talált foglalkozást. Később Carrel Armanddal és Thierssel a National-t alapította meg.

De talentuma, törekvésének magasabb iránya és egyéb tulajdonai őt, ki a politikai pályára nem érezett hivatást, *történetírónak* jelölték ki.

Első munkája: *„A francia forradalom története 1789-től 1814-ig“*. Már a cím mutatja, hogy Mignet nézete szerint, a forradalom csakis a császárság bukásával, nem pedig már a Bonaparte által keresztülvitt államesíny-nyel ért véget.

Ezen munka megalapította Mignet állását és tekintélyét. Ma is úgy olvassák, mint megjelenése idején, (1824) hatvan esztendő előtt. 1883-ban jelent meg tizennegyedik kiadása. Kétféle szempontból lehet megítélni e munkát: a forma és a tartalom tekintetében, irodalmi és politikai szempontból.

Mignet volt az első történetíró, ki a francia forradalom rendszeresen kidolgozott képét nyújtja. Szűkebb keretben ugyan mint később Thiers és mások, de benső szervek összefüggésben adja elő a tényeket az états généraux megnyitásától Napoleon bukásáig; egyszerű, átlátszó nyelven, összhangzatos alkotásban, amelyet csak francia írók tudnak ily tökélylyel létesíteni, ép úgy történelmi műveikben, mint regényben és drámában, rövid essayben vagy akár hirlapi czikkben.

A mennyiben Mignet az eseményekre vonatkozólag, észrevételeket tesz, az elbeszéléshez reflexiókat fűz, vagy tények fölött kritikát gyakorol: fiatalsága daczára mindig mérsékelt és finom. Azonban e tulajdonokkal a munka szelleme nincs egészen összhangzásban. A szellen: *forradalmi*, bizonyos tekintetben *fatalistikus*. Ezt főleg két tekintet magyarázza.

A könyvnek politikai iránya és czélzata is volt: szemben X. Károlynak az ancien régime felé gravitáló kormányával, reactionárius vagy inkább ellenforradalmi magatartásával. Az ellentét, melyet ez földézett, nem lehetett más, mint forradalmi. Sajátságos végzete az emberiségnek, hogy a forradalmak ellenforradalmakat szülnek, és ezek ismét amazokhoz vezetnek vissza.

Mignet, akkor, a mikor könyvét megírta, nem rendelkezett az összes anyaggal, melyet ma birunk, mely a forradalmat minden irányban helyes világításba állítja. Tocqueville „Ancien régime“-je, Taine, Mortimer Ternaux és Schmidt tanár munkái nem voltak még megírva, azon források sem voltak még megnyitva, a melyekből ezek később merítettek. E mellett sok politikai és állami tan, melyeknek üressége azóta kiderült, akkor még általánosan el volt fogadva. Így történt, hogy Mignet lett tulajdonkép megalkotója a *forradalmi legendának*, melyet Thiers később nagyobb arányokban dolgozott ki, s mely oly sokaknak, francziáknak és idegeneknek megrontotta képzeletét, meghamisította ítéletét.

Mignet és Thiers, ha a júliusi forradalom után írták volna meg az első francia forradalom történetét, bizonyosan máskép írták volna meg; és ha 1848 után írják, még lényegesebben tértek volna el az 1830 előtti fölfogástól és szellemtől. Ezen véleményemet támogatják Mignet emlékbeszédei, melyeknek nagy része oly férfiakról szól, kik az első forradalomban szerepeltek, vagy később működtek a politikában és a közgazdaság terén.

Mignet ezen emlékbeszédekben sokat helyreigazít abból, amit első művében írt volt.

Sokszor fölvetették a kérdést: az első francia forradalom szükséges és üdvös volt-e? Vajjon nem volt-e kike-

rülhető, és eredményeit nem lehetett volna-e más úton is elérni? E kérdés eldöntésénél méltán meg lehet jegyezni, hogy az elkésett reformok forradalomhoz szoktak vezetni, vagy legjobb esetben a megoldás helyett gyökeres szakítást idéznek elő.

A francia forradalom kiindulási pontja az états généraux, „a méltóságos főrendek, a tekintetes karok és rendek gyűlésének” összehívása; a mely nem azért történt, hogy forradalmat létesítsen, hanem hogy az államot reformálja. A gyűlés összehívását nem lehetett kikerülni; mert a régi állam és társadalom annyira lejárt volt magát, annyira elkezelt mindent, hogy más menekvés nem volt. A szerencsétlenség csak abban állott, hogy a gyűlés nem már évek előtt hívatott össze. Mindazáltal az elkésés dacára, forradalomra még senki sem gondolt; mindenki csak a kikerülhetetlen reformra törekedett. De ha elemeztük az említett gyűlés összehívásával kezdődő és 1814-ben végződő processus *végso eredményeit*, ezeket üdvöseknek, nagyszerűeknek kell elismernünk.

Mennyire különböző 1814-ben az állam és a társadalom nyugati Európában, a forradalom előttitől! Bármennyire pessimistikus életnézete és hangulata legyen valakinek, el kell ismernie, hogy a mai és azon állapot között, mely csak ötven év előtt is létezett, nagy a haladás. Az élet szabadabb, humánusabb, műveltebb, kellemesebb, az emberek is jobbak, mert humánusabbak és igazságosabbak.

De ebből távolról sem szabad következtetni, hogy a *tanok*, melyek a forradalmi férfiakat vezették, helyesek voltak; vagy azt, hogy a történetek igazolhatók és jogosult volt azok eljárása, kik nem mindig nemes czélok, hanem elérhetetlen utópiák érvényesítése végett a legembertelenebb eszközökhöz nyúltak. Sőt elmondhatjuk, hogy a beteg phantázia a leggonoszabb kedélylyel párosulva oly teteket hozott létre, melyek az emberiségnek örökké szegényére fognak válni. A jacobinus uralom és theóriája, melyet a párisi commune 1871-ben ismét színre hozott, az emberi ész legnagyobb tévedése, és az emberi kedély súlyedésének netovábbja. Történelmi hazugság azon állítás, hogy a terreur mentette meg Franciaországot a külföldi inva-

siók sikerétől. Ennek épen az ellenkezője van bebizonyítva.

Az 1789-iki nemzeti gyűlés megghiúsulását több ok idézte elő. Az első az, hogy terv nélkül hivatott össze, és nem volt vezetője. A másik: hogy 20—25 ember kivételével a gyűlés tagjainak a politikai életéről, parlamenti szervezetről fogalmok sem volt; annyira, hogy külföldiek, kik elfogultság nélkül tekintették az állapotokat, így Morris az amerikai köztársaság követe, mindjárt kezdetben megjósolták, hogy a gyűlés borzasztó forradalomhoz fog vezetni. Így nyilatkozott Mirabeau is, ki hibái és gyöngeségei dacára, Napoleon után, a francia forradalomban a legnagyobb alak és a legkiválóbb tehetség.

A bajok egyik főoka az volt, hogy az états généraux összehívásával a gyeplő kisíklott a király és kormánya kezeiből. Általános anarchia állott be. Minden falu megcsinálta és eljátszotta kicsiben a forradalmat, megsztint adózni, és megkezdte a birtokos nemesség üldözését, a kastélyok gyújtogatását és kirablását. Párisban pedig kezdetét vette a népbíráskodás: a Bastille bevételével, gyilkossággal és rablással. Ilyen elemekre támaszkodtak azok, kik Franciaországban az alkotmányt életbeléptetni, a szabadságot megalapítani akarták!

És az assemblée nationale mit tesz ezalatt? Elméleteket vitatott meg és állított föl az emberi jogokról! Ezzel világosan megmutatta, hogy nem volt képes föladatát fölfogni és megoldani. A helyett, hogy az angol példát követve, egyes tagjai által formaszerint átvette volna a kormányt: elhatározta, hogy tagjai közül senki sem vállalhat hivatalt, a mi főleg Mirabeau ellen irányult.

A nagyszerű augusztus 4-iki éjszaka, mely egyaránt tündöklök generositása és könnyelműsége által, nagy hiba volt, mert egy csapással megrontotta a földbirtokos osztályt. Ugyanezt mondhatjuk a clerus polgári alkotmányának behozataláról. Ez ily alakban fölösleges is volt, mert a mi benne gyakorlati, például a püspöki megyék új fölosztása, mindazt rendes úton is el lehetett érni; mert a francia királynak és kormányának ép oly jogai voltak az egyház irányában, mint hazánkban az apostoli királynak és kormányának.

A clérus polgári alkotmánya a legnagyobb rázkódásokra vezetett; mert solidaritást hozott létre a clérus és az emigráció között. Ezen rendszabály hatása a mai napig kiterjed; annak tulajdonítandó azon állás, melyet a francia clérus az állam irányában elfoglal. A XVIII. század irodalma, melynek iránya egyenesen keresztény ellenes volt, annyira befészkelte magát az emberek képzeletébe és kedélyébe, hogy elvesztették az érzéket az egyház és a vallás méltatása iránt; teljességgel nem tudták megérteni, hogy az egyház és a vallás mily erőt képez az államban.

A gyűlés eljárása az emigránsok ellen szintén igazságtalan volt. Ezen szerencsétlen embereknek, miután az otthonmaradás lehetetlenné vált, nem maradt egyéb választásuk, mint kivándorolni. Csak akkor fordul a helyzet, mikor a külellenséghez csatlakoztak, és hazájuk ellen fegyvert fogtak.

Mint az egyházat abstract fölfogásaikkal, ép úgy desorganizálták a hadsereget is.

Végre a bekövetkezett szerencsétlenségek okai között kiváló helyet foglal el a nemzetgyűlés azon határozata, hogy saját tagjai közül senki se lehessen beválasztható a következő törvényhozó testületbe.

Az alkotmányozó gyűlés tagjai, ily mozgalmas időkben, két év alatt, sokat tanultak és tapasztaltak. Oly férfiak, mint Barnave, Duport, Lameth, impraktikus forradalmárokból érett politikusokká érlelődtek. De az említett határozat által a törvényhozásból kizárattak mindazok, kiknek politikai képzettségök és tapasztalásuk volt. A második nemzeti gyűlés (assemblée législative) visionáriusokból, zúgprókátorokból, praxis nélküli orvosokból, második vagy harmadrendű írókból és mindenféle nullításokból állott, kik — mint Condorcet — azt hitték, hogy az emberekkel úgy lehet elbánni, mint a számokkal az arithmetikában; kik azt hitték, hogy az államokat Rousseau „Contrat social“-ja szerint lehet rendezni, és az embereket az „Emile“ mintájára lehet nevelni. Mig ezen theóriák szerint akarták boldogítani az emberiséget, napról-napra növekedett a fölbomlás, és kifejlődött a legoescmányabb

rémuralom, melylyel csak a spanyol inquisitio versenyezhetett. De, mint mindig, itt is elnyelte a rémuralom azokat, a kik azt öntudatlanul előkészítették, és azokat is, kik azt örültek módjára gyakorolták.

Ezek után a Thermidor 9-ike az emberiség becsületére vált; habár megengedjük, hogy a nap hőseinek fölépésében fontos rugó volt: a félelem, mely gyakran hőseket csinál gyávákból. A rémuralom megbukott; de a társadalom még egy ideig a terreur és a humanitás közt ingadozott.

A forradalom lejárta magát. És ekkor fölemelték fejüket azok, kik a régi állapotokat akarták visszahozni. A kedélyek e hangulata vonta maga után a coup d' état lehetőségét, talán szükségességét; mert mindenki attól tartott, hogy, ha a király és az emigránsok visszatérnek, a rémuralomra bosszú, a megtorlás uralma következik.

Nagy kérdés: vajjon okvetetlenül szükséges volt-e, hogy Bonaparte magát császárrá választassa; s nem lehetett volna-e anélkül több állandósággal fejezni be a forradalmat? Annyi bizonyos, hogy a császárok örültsége az „Imperatoren-Wahnsinn,” melybe a nagy hadvezér esett, amint ma már világosan látjuk, nem csökkentette a forradalmi anyagot, mely a francia nép belsejében most is folyvást forr és erjed.

II.

A francia forradalom, a renaissance és a reformáció szüleménye lévén, szoros összefüggést mutat föl az eseményekkel, melyek ama két nagy mozgalomból fejlődtek.

A francia forradalom történetének írója, nem tudom ily öntudatos fölfogásból, vagy véletlen egyéni hajlamainál fogva-e, ösztönszerűleg foglalkozott a renaissance és reformáció korának eseményeivel. Megirta V. Károly és I. Ferencz versengésének, valamint V. Károly san-justi tartózkodásának és halálának történetét; úgyszintén II. Fülöp korából egy igen érdekes epizódot, ily czím alatt „Don Antonio Perez és II. Fülöp.” Az események és eszmék ugyanezen körében mozog Stuart Mária története; úgyszintén Mignet munkája a spanyol örökösödési háborúról.

Ha ezen munkákat Mignet előbb írja meg, ha írói pályáját a francia forradalom történetével fejezi be: ez, hiszem, hogy ezen utóbbi munkának javára szolgált volna.

Mignet munkái között formai tekintetben nagy rokonság van. Közös tulajdonságuk az objectivitás, a mi erény a történetírónál, de ha tulságos mérvben alkalmaztatik, színtelenné teszi a munkát, és bizonyos erkölcsi közönyhöz vezet.

Valamint a francia forradalomról írt munkában minden, a terreurt is beleértve, mintegy szükségszerűnek van föltüntetve; úgy későbbi dolgozataiban a XVI. század minden ocsmánysága szintén szükségszerűen bekövetkezettnek, az emberi beszámítás körén kívül álló ténynek van bemutatva.

Ha ezen fölfogás az egyénre és annak cselekvéseire is átvitetik: az igazság, a morál, a becsületesség eltűnik; a társadalmi élet teljes banqueroute-já elkerülhetetlenné válik.

A marignanói csatától az 1515-ben kötött cambraii békéig tartanak I. Ferencz V. Károly ellen viselt hadjáratai. Ezeknek mik voltak indokai, a személyes érdekek mennyiben szövődtek össze az országok érdekeivel, nehéz eldönteni.

Az egész háborúban minden esetre előtérben áll a hatalmi kérdés, mely Károly és a spanyol monarchia javára oldatott meg Olaszország rovására.

Ha csak ennek a háborúnak történetét olvassuk, nem viszonyítva azt más idők eseményeihez; ha látjuk, mint bántak el a spanyolok, a francziák, a németek Olaszországgal; ha olvassuk, mikép fokozták ezen ország szenvedéseit a pápák és a kisebb olasz souverainek, vagy inkább zsarnokok, kik személyes és családi érdekeik szerint hazájuknak majd egyik, majd másik ellenségéhez csatlakoztak: akkor fogalmat alkothatunk magunknak azon érzésről, mely a mai olaszt eltölti, mikor hazája függetlenségére tekint! Nincs oly ocsmányság, zaklatás és kínzás, melyen a szerencsétlen olasz nemzet keresztül nem ment.

Érdekes az ellentét a két főszereplő: I. Ferencz és V. Károly között. Ferencz szép ember volt, erős és min-

den testi gyakorlatban ügyes, nagyravagyó, szellemes; érzéke volt az irodalom és főleg a művészet iránt; az erkölcsök frivolitása mellett, nem nélkülözte a komolyságot; szóval az volt, a mit brilláns gavallérnak neveznek.

Károly egészen ellentéte. Nem volt sem szép, sem erős; de komolyabb és erélyesebb mint Ferencz; nagy mértékben érzéki, nőknek, ételnek-italnak nem tudott ellenállani; de ezen tulajdonokat a vallásosság külső mázával tudta bevonni.

A „sors bona“ Károlynak kedvezett. Hatalma és szerencséje főleg két tényben tükröződik vissza: fogságba és hatalmába ejtette a pápát és a francia királyt.

Jellemzők ezen korszakra a hazafiságról, a politikai illemről, a morálról s a tulajdonjogról uralkodó fogalmak, melyek *Bourbon* connetable történetében élénken visszatükröződnek. Ez, a király rokona, oda hagyva hazáját, ennek ellenségei szolgálatában áll, harczol Franciaország ellen, végre mint a legkatholikusabb fejedelem hadvezére ostrom alá veszi Rómát, hol elesvén, serege beveszi, földúlja az örök várost, és foglyul ejti a pápát. A legvadabb soldatesca egy hétig rabolt, erőszakot követett el asszonyokon, lányokon, apácázakon. Így bánt el a katolikus egyház első bajnoka a pápával és székvárosával!

Sok tekintetben érdekes Mignet azon munkája, mely V. Károly lemondását, kolostori életét és halálát beszéli el. Hogy a világ leghatalmasabb fejedelme, annyi siker és szerencse után, hatalmáról lemond, a világtól elvonul, kolostorban végzi napjait, minden esetre nagy lélektani rejtély, melyet mindenféle indokok föltevése által kíséreltek megmagyarázni. Némelyek anyjától örökölt lelki betegségnek, mások szellemi kimerültségnek s testi betegségnek tulajdonították elhatározását. Bizonyos, hogy több oknak összemunkálása vezette rá.

Sokan állítják, hogy megbánta visszavonulását. Mignet nincs e véleményen. Részletesen előadja, mily élénken érdeklődött V. Károly haláláig minden politikai actió iránt, a minthogy fiának mindenkor tanácsesal szolgált. Buzgó katolikus lévén, rendkívüli izgalomba hozta a haeresis feltünése Spanyolországban és jelentkezése oly férfiaknál is, a kik bizalmát

birták. Valladolidban és Sevilleban számos protestáns volt. Ezek kiirtásán lázas tevékenységgel fáradozott V. Károly. Levelei, melyeket ez ügyben írt, oly vadságot tüntetnek föl, mintha Robespierre vagy Saint-Juste írta volna. Az inquisíció eljárása is iszonyatos volt; elmondhatni, hogy a francia kommunisták és demagogok a spanyol királyoktól tanulták el az uralkodás ezen formáját.

III.

Van Mignetnek egy munkája, melyet történetirodalmi csemegének nevezhetnénk. Címe: „Antonio Perez et Philippe le second.“ A XVI. század történetének alig van jellemzőbb epizódja, mint Antonio Perez dolga. Egyaránt bír a regény érdekfeszítő voltával és a történelem komolyságaival. Fülöp magaviselete ez ügyben az emberi természet és ama kor romlottságának legaljasabb oldalait tükrözi vissza.

Antonio Perez, a király legbizalmasabb minisztere, uralkodójának egyenes parancsára meggyilkoltat egy másik minisztert, ki Don Juan mellé Német-Alföldre küldetett. Mikor Perez a gyilkosság gyanúját magára vonja, a király kiadja az igazságszolgáltatásnak, kínpadra vonatja, halálra ítélteti; feleségét és gyermekeit is megfosztja vagyonuktól, börtönbe veti, holtig fogva tartja; mindent elkövet, hogy Perez, kinek sikerült Spanyolországból menekülni, a külföldön bérgyilkosok által megölesse.

Alig van tény, mely a király aljas természetét, melyben vad fanatizmus, bosszúvágygyal és a kedély gonoszságával van párosulva, annyira leleplezi, mint ezen üldözés, mely élénken emlékeztet Robespierre.

Sajátságosan belejátszik itt egy ember sorsába egy tartomány sorsa és szabadságának elpusztulása. A középkori feudális alkotmányok között egy sem volt, mely a rendeknek annyi szabadságot biztosított, mint az arragóniai. Ismeretes az eskü, melylyel a király le volt kötve. Az igazságszolgáltatás egészen független volt a királytól.

Perez madridi börtönéből megszökve, Saragossába menekült, és az arragóniai igazságszolgáltatás oltalma alá

helyezte magát. De ekkor a király udvari jogászai avval állottak elő, hogy Perez eretnek, isten-tagadó, következőleg az inquisitió hatósága alá tartozik. Heves vita folyt az inquisitió és a világi törvényszék között; végre az utóbbi engedett. De ekkor a nép vetette magát közbe, és kiszabadította az inquisitió börtönéből Perez, a ki Franciaországba menekült.

A saragossai népfölkelés, mely Perez érdekében szerveztetett volt, alkalmúl szolgált az arragóniai alkotmány megsemmisítésére. A király sereget küldött Arragóniába, mely nem volt képes ellenállani. A győzelem után jöttek az elítélések. Az arragóniai nemesség lemészároltatott. Miután a világi hatalom a bosszúnak eleget áldozott, következett az inquisitió üldözése. 79 polgár a máglyán végezte életét. Perez „in consumaciam“ elítéltetett, és ezentúl mint politikai kalandor, részint Franciaországban, részint Angliában élt; Spanyolországba Fülöp halála után sem tért vissza.

Sajnálom, hogy ez érdekes könyvnél hosszabban nem időzhetem. Csak azon tanulságot emelem ki, hogy a rémuralom nem franciaországi és nem is demokratikus találmány. Egyébkép egyformán elítélendő az; bárhonnan jő; amint hogy egyformán rossz következtetéseket szül, bármily forrásból ered.

IV.

Stuart Mária történetét sokan dolgozták föl: költők és történetírók. E történet, a szerint a milyen szempontból tekintjük, regényes is, prózai is. Mignet könyvét legtalálóbban: a Stuart Mária és angol Erzsébet rivalitása történetének lehetne nevezni, a melyben a személyek mögött nagy elvek és fontos közérdekek lappanganak. A küzdelem tulajdonképen a katolicismus és protestantismus. Anglia úniója és Skócia függetlensége, az absolutismus és az alkotmányosság között folyik. Erzsébet, a mint eszélyesebb és ügyesebb, úgy szerencsésebb is volt. Ő győzött, Stuart Mária bukott. Erzsébet diadala nem vált az emberiségnek ártalmára; de mindamellett nem tekinthetjük helyesnek és igazságosnak Erzsébet eljárását, a mikor győzelmét boldog-

talan vetélytársa halálával koronázta meg. Ez képezett praecedent I. Károly angol király kivégeztetésére, valamint ismét ez képezett praecedent XVI. Lajos guillettinejára.

A ki Mignetnek csak nagyobb munkáit ismeri, az nem alkothat magának valódi képet az író nagy tulajdonairól. Olvasni kell tanulmányait vagy emlékbeszédeit, melyeket a negyvenes években kezdve 1877-ig írt. Alig van korszak, ország, tudomány, melyekről alkalmilag nem értekezett. Világos, átlátszó előadás, mély gondolatok, egészséges kritika: előnyei ezen dolgozatoknak, melyeket érdemes volna a magyar közönség számára legalább részben kiadni.

Mignet nem szorítkozik francia tudósokra és írókra; angolokról, németekről és amerikaiakról is szól. A legszebb tanulmányok egyike az, melyet *Hullamról* írt. Néhány lapban összefoglalja az angol alkotmány fejlődésének történetét; egyúttal az író életének tragikus eseményeit mély érzéssel adja elő. Sajnálattal mondok le e tanulmány bővebb ismertetéséről, a mit a rendelkezésemre álló idő rövidsége nem enged.

Mignet a francia irodalomban állandó helyet vívott ki magának. Munkái tanulmányozása kiválóan ajánlható a magyar közönségnek is.

Minden ember ajkán forog az ismert mondás: „A történelem az élet mestere.” De ez szorosán véve a közkeletű frázisok, mondhatnók a conventionalis hazugságok egyike. Mert vajmi kevesen követik a történelem tanácsát.

Mindazáltal az a haszna mégis megvan a történelem tanulásának, hogy az, a ki a multat ismeri, rendesen igazságosabb szokott lenni a jelen megítélésében.

E tekintetben is, különösen a francia forradalom története, megírva azon források nyomán, melyek Mignetnek csak részben voltak, a mostani íróknak teljesen meg vannak nyitva, a magyar közönség fölfogásának tisztulására nagy és jótékony hatást gyakorolhat.